

RECENZIJOS

NAUJOS KNYGOS

AKTUALI FILOSOFIJOS MONOGRAFIJA

„Minties“ leidykla 1981 m. išleido originalią, metodologinius marksistinės filosofijos bruožus nagrinėjančią monografiją¹. Jos autoriai — prof. E. Meškauskas, docentai J. Skersytė, J. Karosas, K. Stoškus. Su metodologija — mokslu apie teorinius metodų pasirinkimo principus — susijęs visas dabartinis mokslas. Todėl, žinodami VVU filosofijos katedros darbus bendrojoje metodologijoje, šios monografijos seniai laukė ne tik filosofai, bet ir kitų sričių mokslo darbuotojai, visi, kas giliau studijuoja marksistinę filosofiją.

Pirmas monografijos skyrius skirtas filosofijos ir jos objekto sampratai. Filosofijos samprata ne tik kito istoriškai, bet ir buvo, taip pat yra nevienodai aiškinama skirtingų filosofijos krypčių, srovių ir mokyklų. Todėl, kaip pažymima monografijoje, „filosofijos objekto aptarimas yra neatskiriamas nuo filosofijos koncepcijos pasirinkimo ir jos mokslinio pagrindimo“ (p. 8). Monografijoje apžvelgiama filosofijos objekto raida turinio ir apimties aspektais nuo antikos iki naujųjų laikų, parodoma, jog intensyvi mokslų specializacija, vystymosi idėjos išgalėjimas gamtotyroje iškėlė materialistinei filosofijai uždavinį „suderinti savo objektą su tolesnio gamtotyros ir viso mokslo vystymosi poreikiais“ (p. 13). Šį mokslinį uždavinį išsprendė K. Marksas ir F. Engelsas. Monografijoje parodoma to sprendimo logika.

Mokslinei filosofijai atsiribojus nuo ontologinės natūrfilosofinės problematikos, pasilieka specialių mokslų neperimtas pažinimo procesas. Tačiau jis nesudaro savarankiško, nuo tikrovės atriboto, objekto: pažinimas — tai santykio tarp pažintinės veiklos ir tikrovės, kaip tos veiklos objekto, realizacija. Taigi filosofija, neturėdama tikrovės koncepcijos, negali aiškinti ir pažinimo proceso, jo rezultatų. Tikrovės koncepcijos moksliskumą nusako materializmas. Tačiau materialistinė tikrovės koncepcija apima įvairius mokslo raidos ly-

gius, t. y. ji keičiasi su paties mokslo pažanga. Moksle išgalėjus vystymosi idėjai, vystymosi požiūrio taikymas tikrovei tampa dabartinio moksliskumo išraiška. Pažinimas gali būti moksliskai aiškinamas taip pat tik vystymosi aspektu. Vadinasi, yra būtinas bendras vystymosi tyrimas, apimęs procesus, vykstančius gamtoje, visuomenėje, pažintiniame mąstyme. Toks bendras vystymosi tyrimas priklauso marksistinei filosofijai. Taip ji išlaiko savo tradicinį universalumą ir materialistinei pozicijai suteikia dialektinį turinį. Tas turinys leidžia filosofijai atlikti „bendrosios metodologijos, arba mokslinio mąstymo logikos vaidmenį, ir naujai suformuoja mokslinio tikrovės reiškinių aiškinimo (moksliskumo) kriterijus“ (p. 16).

Šiame skyriuje taip pat aptariamas dialektinės materialistinės filosofijos pasaulėžiūrinis ir ideologinis vaidmuo, konstatuojamas jos problematikos vieningumas, t. y. parodoma, jog negalima filosofijos turinio skirstyti į dvi savarankiškas dalis — ontologiją ir gnoseologiją, nes tai tėra tik du vieningos filosofinės problematikos aspektai. Monografijoje pateiktas filosofijos objekto aptarimas yra labai preciziškas ir įtikinantis, padeda aiškiau suvokti skirtumus tarp filosofijos ir konkrečių mokslų problematikos.

Mokslinės filosofijos raida iš esmės sutampa su materializmo kryptimis, nors ne visi mokslinės filosofijos laimėjimai yra filosofų materialistų nuopelnas (p. 21). Monografijoje analizuojamas senovės materializmas, mechanistinis naujųjų amžių materializmas, dabartinio filosofijos mokslinės raidos etapo brandimas, marksistinis dialektinis materializmas. Šis monografijos skyrius parašytas iš gausios medžiagos atrenkant tai, kas svarbiausia: išryškinant tos raidos etapų pažintinį mokslinį turinį. Antikos filosofijos nuopelnas — tai, kad ji sukūrė metodologinius pagrindus struktūriniam reiškinių aiškinimui, suformulavo determinizmo

¹ Metodologiniai marksistinės filosofijos bruožai. — V., 1981.

principą, susistemino loginių mąstymo formų teoriją, žengė pirmuosius žingsnius dialektiniam kitimo procesų turiniui atskleisti. Mechanistinio naujųjų amžių materializmo atstovai įveikė scholastiką ir dogmatizmą, sprendė metodologinio pobūdžio pažinimo teorijos problemas, bandė taikyti determinizmo principą visuomenei. Monografijoje konstatuojama, kad, gamtotyrai dar tik pradėjus detalų reiškinų struktūros tyrimą, mechanistinis materializmas metodologiniu požiūriu buvo vaisingas.

Šiuolaikinio filosofijos mokslinės raidos etapo brendimas susijęs su klasikine vokiečių filosofija, kuri kritikavo metodologinius mechanistinio materializmo principus. Monografijoje išryškintas I. Kanto vaidmuo formuluojant gnoseologines problemas, susijusias su pažintinės žmogaus veiklos aktyvumu, dialektine tikrovės procesų prigimtimi bei jos atspindėjimu pažinimo procese (p. 38). Aptariama G. Hėgelio idealistiškai interpretuojama dialektinė metodologija, L. Foerbacho antropologinis materializmas.

Dabartinį mokslo lygį atitinkanti filosofija — marksistinis dialektinis materializmas. Dirvą jam parengė XIX a. prasidėjęs posūkis gamtotyroje, t. y. vystymosi idėjos išsivystymas, taip pat tam tikri socialiniai pakitimai. Monografijoje pažymima, kad marksistinės filosofijos susiformavimas reiškė atsiradimą tokios filosofijos, kuri įveikė spekuliatyvumą, nuosekliai moksliskai apibrėžė savo objektą, pažintinius tikslus, nes tik „dialektinis materializmas yra sukūręs pagrindus visapusiškai bendrajai mokslinei metodologijai, įgalinančiai kryptingai spręsti visų tyrimo sričių mokslo pažangos problemas. Lygiagrečiai nemarksistinių filosofinių srovių pastangos pasirodė esančios ir vienašališkos, ir nevaisingos, nekalbant jau apie tas, kurios atriboja nuo mokslo patį filosofijos objektą“ (p. 48).

Trečias monografijos skyrius skirtas materializmui kaip metodologiniam principui aptarti. Metodologinis marksistinės filosofijos turinys gaunamas tiriant patį vystymąsi. Tokia filosofijos objekto samprata apima tikrovės materialumo prielaidą, tikrovės nusakoma materijos, judėjimo, erdvės ir laiko sąvokomis, kurių turinys yra mokslo istorinės raidos sąlygotas.

Materijos sąvoka yra pasaulio vieninteliškumo išraiška. Monografijoje parodoma, jog dialektinis materializmas atriboja materijos sąvoką nuo gamtamokslinės materialumo in-

terpretacijos, būdingos ikimarksistiniam materializmui, palikdamas jai vien metodologinį turinį. „Metodologine prasme gamtos daiktų materialumas reiškia tik tai, kad jie priklauso juntamajam pasauliui kaip vieninteli tikrovei“ (p. 54). Struktūrinis jų tyrimas priklauso specialiesiems mokslams.

Pasaulio vienumas susijęs su jo daiktinės įvairovės aiškinimu. Marksistinėje filosofijoje ši problema keliama ir sprendžiama kaip materijos judėjimo problema. Monografijoje pažymima, jog dialektinis materializmas įveikia atomistinę ir mechanistinę judėjimo sampratą, kuri daiktų įvairovę aiškino jų struktūra, o judėjimą — kūnus sudarančių dalelių mechanika. Dialektinis materializmas, baigtinių daiktų pasaulio sampratą keisdamas procesų pasaulio samprata, judėjimo sąvokai suteikia naują turinį: materijos judėjimas čia suprantamas kaip tikrovės kitimas apskritai, apimantis daiktų egzistavimą ir jų vystymosi procesus, tų procesų sąlygas. Toks judėjimo sąvokos turinys turi svarbią metodologinę prasmę, kurios pažintinis realizavimas priklauso nuo mokslo raidos.

Skyrius baigiamas erdvės ir laiko problemos aptarimu. Pažymima, jog ši problema kyla dėl idealizmo, kuris nepripažįsta erdvės ir laiko objektyvumo. Ikimarksistiniam materializmui būdinga erdvės, kaip savarankiškos esmės, judėjimo sąlygos samprata. Dabartinė dialektinė materialistinė erdvės ir laiko objektyvumo samprata ne tik nesieja to objektyvumo su savarankišku šių formų egzistavimu, bet, priešingai, laiko jas iš esmės neatskiriamomis nuo materialios tikrovės. Pagal šią sampratą, konkretus erdvės ir laiko turinys yra ne filosofijos, o gamtotyros objektas.

Toliau nagrinėjama sąmonės problema. Priešingai idealizmui, kuris sąmonę laiko moksliskai nepaaiškinamą tikrovės pradū, materializmas traktuoja ją kaip moksliskai paaiškinamą visuomeninės prigimties reiškinį. Metodologinį pagrindą žmogaus sąmonės prigimties aiškinimui davė marksistinė filosofija. Ji atkreipė dėmesį į visuomenės santykio su gamta specifiką — visuomenė su gamta santykiauja per gamybą. „Dialektinės materialistinės metodologijos požiūriu, šio santykio susidarymo bei vystymosi materialių sąlygų ir jo turinio aiškinimas yra raktas į žmogaus sąmonės prigimties problemos sprendimą“ (p. 67). Suprantama, šiam santykiui būtinos tam tikros prielaidos, tačiau jos nėra biologiškai paveldimos ir ne-

gali tapti instinktu. Ši veikla yra visuomeninis istorinis procesas. Visuomeniniame bendravime susiformuoja kalba. Gamybinis darbas ir kalba sąlygoja visuomeninio kolektyvo atsiradimą. Gamybos procesas yra pagrindas tikrovei pažinti. „Šiuo objektyviu pagrindu formuojasi pažintinei veiklai specifiskas žmogaus sugebėjimas abstrakčiai mąstyti“ (p. 69). Toliau monografijoje aptariamos abstraktaus mąstymo ypatybės, jo ryšys su kalba, vaizduote, valia, kaip mąstymo visuomeniškumo išraiškomis.

Mąstymas turi savo fiziologinį aspektą (yra susijęs su smegenų veiklos procesais) ir tuo prieinamas objektyviam tyrimui. Tačiau mąstymo proceso turinys yra visuomeninis kultūrinis ir turi būti juo aiškinamas.

Marksistinė filosofija atlieka bendrosios metodologijos vaidmenį savo dialektiniu turiniu. Šis savo ruožtu remiasi dialektika kaip bendrąja vystymosi teorija. Jos apibūdinimui skirti skyriai: „Visuotinis sąryšis ir dėsningumas“ ir „Pagrindiniai vystymosi dėsniai“.

Kiekvienos mokslinės teorijos struktūrai reikšmingas yra dėsningumų ir dėsnų nustatymas. Dėsniai suponuoja tam tikrą teorinį jų paaiškinimą. Šis aiškinimas yra istorinio pobūdžio. Jis keičiasi kartu su mokslinio tikrovės vaizdo kitimu. Visuotinio sąryšio ir vystymosi idėjų įsitvirtinimas moksle materialistinei dėsningumo koncepcijai suteikė naujų momentų. Visu savo turiniu ji tapo dialektinė materialistinė.

Pirmame iš anksčiau minėtų skyrių apžvelgiami esminiai dialektinės materialistinės dėsningumo koncepcijos bruožai ir jų metodologinė reikšmė. Apžvalga pradedama visuotinio reiškinių sąryšio ir vystymosi principų prasmės aiškinimu. Parodoma, jog šie du principai suponuoja vienas kitą, todėl plačiau nagrinėjamas tik visuotinio reiškinių sąryšio principo turinys. Jo samprata gvildinama ne kaip tam tikro pažinimo etapo reiškinys, o kaip procesas. Jo ištakos jau glūdi materialaus pasaulio vieningumo idėjoje. Tolesnę savo konkretizaciją šis principas įgyja genetiškai bei struktūriškai aiškinant tikrovės sąryšingumą, pastebėtą jau senovės materialistų.

Naujųjų laikų moksle pasaulio sąryšingumas buvo tapatinamas su mechanizmo elementų susietumu. Tai anuo metu neblogojai paaiškino daugelį gamtos reiškinių. Tačiau toks aiškinimas turėjo ir ribotumą, itin išryškėjusių tada, kai moksle vis labiau ėmė įsigalėti vystymosi idėja. Jos pagrindu for-

mavosi nauja reiškinių ryšio samprata, kuri konstatuojama kaip visuotinis reiškinių sąryšio principas. Šio principo reikšmė aiškinama ne apskritai, o susiejant jį su tam tikrų mokslinio pažinimo metodologinių uždavinių sprendimu: „Visuotinio sąryšio principas atkreipia dėmesį į tai, kad, išskirdami kiekvieną tikrovės reiškinį, neužmirštume, jog jis egzistuoja jos visumoje, o įjungdami tą reiškinį į tikrovės visumą,— jog jis yra mūsų pažintinėje veikloje išskirtas“ (p. 81). Apskritai šio principo aiškinimas monografijoje yra pavykęs tiek formos, tiek turinio atžvilgiu.

Dėsningumo koncepcija būtų sunkiai nusakoma neaptarus tam tikrų sąvokų. Šiame skyriuje nagrinėjamas determinizmo ir indeterminizmo, būtinumo ir atsitiktinumo, priežasties ir padarinio, atskirybės, bendrybės ir visuotinybės, esmės ir reiškinio sąvokų turinys, parentas visuotinio reiškinių sąryšio principu. Reikia pažymėti, kad čia pateikta gana išsami mechanistinio determinizmo ir įvairių indeterminizmo atmainų analizė. Ji leidžia parodyti materialistinės ir idealistinės koncepcijų priešingumą, metafizinės dėsnio sampratos trūkumus.

Metafizinis determinizmas remiasi griežtu būtinumo ir atsitiktinumo supriešinimu, o tai veda į fatalizmą arba į eklektizmą. Požiūris į tikrovę kaip į sąryšingą ir besivystančią visumą duoda galimybę šią alternatyvą įveikti. Dialektinės metodologijos požiūriu būtinumas ir atsitiktinumas yra tik skirtingų sąlygų atžvilgiu nusakomi reiškinų egzistavimo aspektai, kurie vienas be kito nepasireiškia, taigi, jie nelaikytini absoliučiomis priešybėmis. Kiekvienas reiškinys yra būtinas ir atsitiktinis tuo pačiu metu. Jis yra būtinas tam tikrų jį nulemiančių sąlygų atžvilgiu, bet yra atsitiktinis kitų, jo buvimą nenumatančių sąlygų atžvilgiu.

Nuo determinizmo kaip bet kokio objektyvaus reiškinių sąlygotumo sampratos pereinama prie priežasties ir padarinio sąvokų apibūdinimo. Čia akcentuojamas priešasčių išskyrimo iš sąlygų visumos, priežasties atskyrimo nuo padarinio reliatyvumas, kurį sąlygoja visuotinis reiškinių sąryšis. Šio reliatyvumo akcentavimas dabar yra metodologiškai reikšmingas tiek įveikiant priežastingumo traktavimą vienareikšmio numatymo principo prasme, tiek atremiant subjektyvizmo atakas prieš priežastingumo objektyvumą.

Vienas svarbiausių dėsnių bruožų yra jo visuotinumas. Tačiau bendrybės, visuotinės aiškinimas yra problemiškas, kai ji griežtai atskiriama nuo atskirybės. Nurodžius tokio požiūrio metodologinį ydingumą, pabrėžiamas atskirybės ir visuotinės santykinumas, jų dialektinis ryšys, kitaip tariant, atkreipiamas dėmesys į reiškinio bendrumo ir atskirumo aspektus, kurie išryškėja išskiriant jį iš tam tikrų reiškinų klasės. Atskirybės ir visuotinės tapatumu aiškinamas dėsnis, kaip bendrybių, ryšys. Tuo pačiu pagrindžiama ir galimybė išskirti reiškinį kaip atskirą visuotinės apraišką, t. y. kaip reiškinį, kuris atitinkamomis sąlygomis gali pasikartoti bet kur ir bet kada. O toks pasikartojimas reiškia, kad jis yra būtinas ir visuotinis, t. y. dėsningas.

Aptariant reiškinio ir esmės sąvokas, nesiekama išsamios jų analizės, paliečiamas tik tas jų turinio aspektas, kuris reikšmingas dėsniui, kaip esminio ryšio, aiškinimui. Parodomas metafizinio reiškinio ir esmės supriešinimo metodologinis ydingumas, akcentuojama reiškinio ir esmės vienovė, į reiškinį žiūrima kaip į esmės egzistavimo būdą. Įvairūs to paties objekto ryšiai su kitais objektais yra įvairių jo esmės aspektų apraiškos. Esmingumas nusakomas kaip stabilus savitumas, ypatingumo tiriamuose objektuose išskyrimas pažintinės veiklos procese.

Remiantis anksčiau minėtų sąvokų analize, formuluojamas dėsniui apibrėžimas. Čia norėtūsi pacituoti vieną fragmentą, mūsų nuomone, itin reikšmingą: „Kai kalbame apie dėsnių kaip būtiną, esminį ir pasikartojantį reiškinį ryšį, mes apibrėžiamė jį ne tik kaip tam tikrą objektyvios tikrovės dalyką, į kurį nukreipta žmogaus veikla, bet kartu neišvengiamai mes jį nusakome ir kaip žmogaus pažintinės veiklos rezultatą“ (p. 103–104).

Pagrindinių dialektikos dėsnių turinys bei metodologinė jų reikšmė nagrinėjama aptariant jų specifiką: visuotinumą, metodologinį aktualumą, istoriškumą. Aiškinant šių dėsnių turinį, atsižvelgiama į tą aplinkybę, kad jų formuluotės į marksistinę filosofiją atėjo iš G. Hėgelio idealistinės dialektikos. Čia dialektikos dėsniai savo turiniu apibendrina tai, kas G. Hėgelio buvo traktuojama kaip grynojo, nuo tikrovės atplėšto mąstymo raidos dėsniai. Kitaip tariant, tie dėsniai, anot F. Engelso, „nėra

išvedami iš gamtos ir istorijos, o primetami joms iš aukščiau kaip mąstymo dėsniai“². Materialistinė dialektika G. Hėgelio suformuluotus dialektikos dėsnius traktuoja visai kitaip. Tai šių dėsnių turinio aiškinimą labai apsunkina. Mūsų nuomone, monografijoje palyginti sėkmingai įveikti sunkumai, susiję su G. Hėgelio samprotavimų vertimu į materializmo kalbą.

Dialektika dar kai kada ir šiandien išdėstoma ne kaip viso mokslinio pažinimo raidos rezultatas, o kaip pavyzdžių suma. Čia pateiktam dialektikos dėsnių aiškinimui tokio priekaišto daryti negalima. Kiekvieno dialektikos dėsnių formulavimas čia siejamas su tam tikros svarbios vystymosi problemos sprendimu. Kartu parodoma, kad ta problema negali būti išspręsta metafizinės mechanistinės filosofijos. Tuo pačiu išryškinama metodologinė tos problemos sprendimo reikšmė. Ypatingas dėmesys skiriamas problemoms, su kuriomis susiduria specialieji mokslai.

Reikia pažymėti dar vieną aktualų klausimą. Pagal nusistovėjusį požiūrį marksistinė filosofija formuluoja visus vystymosi atvejus apimančius dėsnius. Bet kyla klausimas: ar gali viena (be specialių mokslų) filosofija aprėpti visą vystymąsi. Literatūroje šis klausimas dažnai apeinamas. Šiame leidinyje nurodoma, jog marksistinė filosofija formuluoja dialektikos dėsnius remdamasi ne tik savo, bet ir visų specialiųjų mokslų patyrimu, visu mokslų sukauptu metodologiniu turiniu.

Pažinimo teorijai skirtuose skyriuose „Tikrovės pažinimas kaip jos teorinio rekonstravimo procesas“ ir „Teorijos struktūros tyrimo metodologiniai pagrindai“ glaustai išdėstyti marksistinės gnoseologijos metodologiniai pagrindai. Akcentuojamas visuomeninis istorinis, praktiškai sąlygotas pažinimo proceso pobūdis analizuojant pažinimo subjekto ir objekto santykį, pažintinį jutiminio tikrovės suvokimo ir mąstymo vaidmenį, empirinį ir teorinį pažinimo proceso aspektus, objektyvios tiesos problemą, formalų loginį ir dialektinį metodologinį teorijos struktūros tyrimą. Kiekvienas šių analizuojamų klausimų, be dialektinio materialistinio sprendimo, apima dar ir šiuolaikinių nemarksistinių, ypač neopozityvistinių, srovių kritinę analizę, išryškintas metodologinis jų nepagrįstumas.

² Engelsas F. Gamtos dialektika.— V., 1960, p. 36.

Neretai ir mūsų filosofinėje literatūroje pasitaiko metafizinės metodologijos apraiškų sprendžiant anksčiau minėtus klausimus, todėl dialektinės materialistinės metodologijos išryškėjimas yra labai svarbus. Argumentuotai įrodoma, kad neperžengiama riba tarp jutiminio tikrovės suvokimo ir mąstymo — tik marksistinės gnoseologijos įveikiama, nes pažinimo procese „jutiminė informacija <...> savarankiško vaidmens nevaizduoja, sudarydama vieną pažintinio mąstymo veiklos aspektų“ (p. 145). Tik praktiniu teorinės veiklos sąlygotumu galima racionaliai paaiškinti mąstymo pažintinę galią. Praktinės visuomenės, kaip pažinimo subjekto, veiklos atžvilgiu „gamta yra ne paprasta jutimo objektų masė, o dėsningai funkcionuojanti visuma, kurios procesų turinio bendrybės yra būtina pačios praktinės veiklos sąlyga“ (p. 147). Dialektinė materialistinė pažinimo subjekto samprata pagrįstai leidžia daryti išvadą, kad „proto galia nėra nei įgimta, nei tiesiogiai išvedama iš jutiminio suvokimo turinio, nei apamai paaiškinama individo sąmonės ribose“ (p. 150). Ši mintis nepriimtina metafizinės metodologijos tradicijai, tačiau kaip tik ji išryškina marksistinės gnoseologijos pranašumą prieš metafizinę metodologiją.

Ypač aktualus yra empirinio ir teorinio pažinimo proceso aspektų dialektinis materialistinis interpretavimas. Studijuojantiems filosofiją gerai žinoma, kiek painiaivos ir sunkumų iškyla, kai sprendžiant šį klausimą, nesilaikoma metodologinio nuoseklumo. Marksistinei gnoseologijai nepriimtinas nei klasikinis, nei neopozityvistinis empirizmas, siekiantys išskirti iš mokslo turinio „gryną“ empirinę medžiagą. Šios gnoseologijos požiūriu, „nepagrįstas yra pats tikslas išskirti empirinę medžiagą iš mokslo turinio kaip besąlygišką gnoseologinės analizės objektą. Toks išskyrimas gali būti tik santykinis, pritaikomas tik konkrečios teorijos konkrečiam turiniui“ (p. 152). Moksle nėra gryną empirinių faktų, nes tik tam tikros teorijos kontekste jie įgyja pažintinį turinį. Todėl teisingai nurodoma, jog netikslus ir marksistinėje literatūroje pasitaikantis empirinio tyrimo, kaip savarankiškos mokslinės veiklos, traktavimas. „Empirinių tyrimų, kurie nebūtų grindžiami kokia nors teorine pozicija, iš viso nebūna. Tai, kas vadinama empiriniu lygiu, iš tikrųjų tėra tyrimai, daromi remiantis moksle priimtomis teorinėmis pozicijomis, jų nekvėstionuojant. Dėl to tikrovės pažinimas

išlieka teorinis visais savo raidos etapais“ (p. 155).

Marksistinė gnoseologija, remdamasi praktiniu pažinimo proceso sąlygotumu, nevaisingomis laiko visas pastangas atrasti pažinimo proceso turinio objektyvumo kriterijus pačiame mąstyme. Tiesos objektyvumas grindžiamas istoriškai besivystančios praktikos kriterijumi, kuris negali įgyti „absoliuto“ vaidmens, tačiau yra nesugriau-namas argumentas prieš visas subjektyvistines tiesos santykinumo, tuo pačiu ir jos objektyvumo neigimo koncepcijas. Tiesa, pati būdama vienu iš universalios vystymosi proceso atvejų, apibūdinama objektyvumo, santykinumo ir absoliutumo aspektais. Pagal sutikimą su aiškinamuoju objektu ji yra santykinė, o pagal savo vietą nepabaigiamo pažinimo proceso objektyviame turinyje ji gali būti apibūdinama kaip absoliučios tiesos momentas (p. 161).

Aštuntame skyriuje („Teorijos struktūros tyrimo metodologiniai pagrindai“) sprendžiama mąstymo logiškumo sąlygų problema. Pirmoje dalyje pateikiama istorinė šios problemos analizė, nurodoma, jog mechanistinė teorijos struktūros interpretacija, neišsėmanti už loginio proceso ribų, nesugeba paaiškinti pačios teorijos kilmės. Analogišką poziciją užima ir kai kurios mūsų amžiaus filosofinės srovės, tiriančios šią problemą. Neišeidamos už mokslo teorijos loginės analizės ribų, jos negali suformuluoti bendrosios metodologinės moksliskumo sampratos, nes „loginiai kriterijai ir jų mokslinis statusas nėra savaime „duoti“. Loginiai mąstymo kriterijai yra mąstymo logiškumo struktūrinės analizės rezultatas, kurio pažintinė vertė mąstymo logiškumo (t. y. analizuojamojo objekto) atžvilgiu apima pačių struktūrinių metodų moksliskumo klausimą. Atsakymo į jį reikia ieškoti ne struktūrinių metodų istorijoje, o tų metodų „prieistorėje“. Neišskėlus klausimo, kokios yra istorinės struktūrinių metodų susiformavimo prielaidos, neįmanoma adekvačiai nustatyti loginių kriterijų vaidmens mąstymo procese“ (p. 170). Šias prielaidas tiria marksistinė filosofija, atskleidždama visuomeninę praktinę mąstymo logiškumo prigimtį. Teorijos struktūros problema šioje filosofijoje sprendžiama remiantis istoriškumo principu.

Antroje skyriaus dalyje, analizuojančioje teorijos struktūrinio tyrimo metodologinę reikšmę, akcentuojamas dvejopas loginio proceso pobūdis: mąstymo procese

operuojama tik santykiškai tikrovės objektus išskiriančiomis ir tik santykiškai viena nuo kitos skiriamomis teorijomis, antra, mąstymo procese operuojant tikrovės objektais, jų turinys išskiriamas iš universalios jų santykių visumos, todėl mąstymas susijęs su tam tikru loginių operacijų apibrėžtumu. Šis aspektas duoda pagrindą tyrinėti teorijos struktūrą (p. 173—174). Tuo būdu marksistinė gnoseologija praplečia tradicinės logikos ribas, kai mąstymo logiškumas aiškinamas tik logikos mokslo nustatomu apibrėžtumu. Ši gnoseologija nei sąvokai, nei sprendimui neteikia pradinių samprotavimo elementų, savarankiškų mąstymo formų vaidmens. Jų turinys priklauso nuo teorinio tikrovės aiškinimo pobūdžio.

Logiškai neprieštaringi teoriniai teiginiai tam tikru aspektu potencialiai apima visus tikrovės reiškinius, tačiau dėl tų reiškinių ryšių ir sąveikos universalumo realiai jie niekada neaprepiami. Vadinasi, teorinis jų aiškinimas visada lieka tik hipotetinis, reikalaujantis nuolatinio tikrinimo. Net teorijos statusą įgiję teiginiai nepraranda savo hipotetiškumo ir turi būti tikrinami visa mokslinio patyrimo medžiaga. Bet ir pats tikrinimas visada lieka santykiškas, nes vadinamoji empirinė medžiaga gaunama tik vienokiame ar kitokiame taip pat reliatyviai išskirtame teoriniame kontekste" (p. 178). Konkretus istorinis tikrovės aiškinimo pobūdis reiškiasi empirinių duomenų teoriniu sąlygotumu, todėl jokiomis sąlygomis negalima ignoruoti turimų žinių santykumo (p. 178).

Skyriuje atskleidžiama dedukcijos logikos reikšmė moksliniam tikrovės aiškinimui, nurodant, kad ji „atsiriboja nuo uždavinio aiškinti teorinę veiklą tikrovės, kaip materialaus, už kalbos ribų esančio objekto, atžvilgiu" (p. 182).

Be formalus loginio poreikio, atsiranda ir dialektinio metodologinio teorijos aiškinimo poreikis, kurį realizuoja marksistinė filosofija. Ikimarksistinės gnoseologijos vystyta indukcijos logika nerado objektyvaus pagrindo teoriniam apibendrinimui. Vėlesni ieškojimai susiję su tikimybių logikos raida, tačiau ir ši logika, kaip pažymima monografijoje, neišsprendžia teorinio apibendrinimo prigimties klausimo, nes apsiriboja teorijos vidinių santykių, jos struktūros funkcionavimo aprašymu.

Remiantis visuomeniniu praktiniu pažinimo sąlygotumu, individualaus patyrimo so-

cialiniu istoriniu sąlygotumu, apibendrinimo sugebėjimas pasirodo nesąsaja problematiškas. Pažinimas savo prigimtimi visada yra teorinis, jis „nėra kelias nuo atskira prie bendra, o kelias nuo bendra prie bendra, kuriame individualus patyrimas (konkretūs stebėjimo duomenys) yra tik funkciškai nesavarankiškas tarpininkas" (p. 188). Kadangi visuomenės patyrimas visada istoriškai ribotas, teorinis tikrovės aiškinimas (visuotinių jos reiškinų ryšių nustatymas) visada lieka hipotetiškas ir santykiškas. Indukcijos logika atlieka teorinio apibendrinimo struktūros kontrolės vaidmenį, tačiau negali pretenduoti į besąlygiškų teorinio aprašymo mokslinės vertės kriterijus.

Nuoseklus marksistinės metodologijos taikymas pažinimo teorijai yra anksčiau analizuotų skyrių privalumas. Jie parašyti profesionalia filosofų kalba: „mokslinis mąstymas mokslo diferenciacijos sąlygomis gali reikštis tik griežtai specializuota (t. y. specialiam mokslui būdinga) kalba" (p. 176—177). Todėl skyriai, skirti pažinimo teorijai, kaip ir visa knyga, daugiau adresuojami tiems, kurie ne šiaip domisi filosofija, o siekia išsiaiškinti jos metodologinius pagrindus. Eiliniam skaitytojui ne taip lengva, nesusipažinus su filosofine terminologija, suprasti šios knygos turinį. Tačiau populiarumo knygos autoriai ir nesiekė. Priešingai, jų uždavinys buvo ugdyti skaitytojų filosofinę kultūrą.

Monografija „Metodologiniai marksistinės filosofijos bruožai" parašyta autorių kolektyvo, todėl joje tikrai „neišvengta tam tikro struktūros bei rašymo manieros nevienodumo", kuris mažiau filosofijos terminologiją išmanančiam skaitytojui gali trukdyti suvokti jos turinį. Tačiau negalima priekaištauti autoriams dėl metodologinio sprendžiamų klausimų vieningumo. Šiuo požiūriu sau iškeltą uždavinį, mūsų nuomone, autoriai gana sėkmingai realizavo. Monografija, kurioje išdėstyti metodologiniai marksistinės filosofijos pagrindai, be abejonės, prisidės prie filosofinės kultūros ugdymo. Respublikos aukštųjų mokyklų dėstytojai, aspirantai, marksizmo-leninizmo universitetų klausytojai, studijuojantys filosofiją studentai, visi, kas domisi mokslinės pasaulėžiūros metodologiniais pagrindais, ras šioje monografijoje nemažą reikšmingų minčių. Dar daug metodologinio pobūdžio problemų liko už monografijos ribų, tačiau nepagrįsta būtų reikalauti, kad visos jos būtų išspręstos. Reikia vertinti tai, kas pa-

daryta. O padaryta tikrai gera pradžia platesnėms marksistinės filosofijos studijoms mūsų respublikoje.

A. Gasiūnas, E. Gendrolis, V. Radvilavičius

ZVILGSNIS Į DOROVĖS AIŠKINIMŲ RAIDĄ

Pastaraisiais metais mūsų respublikos filosofai etikai yra iškėlę ir aptarę įvairius aktualius etikos klausimus, pateikę naujų išvadų tolesniems tyrinėjimams. Šie tyrinėjimai reikšmingi ne tik tuo, kas pastaruoju metu nuveikta, bet ir ankstesne etine mintimi. Etikos istorija padeda vaisingiau plėtoti etiką kaip teoriją, geriau ir visapusiškiau suprasti ir analizuoti dabartinės marksistinės etikos problemas. Šia prasme svarbi „Minties“ leidyklos išleista Česlovo Kalendos, Vilniaus universiteto filosofijos katedros docento, knygelė „Dorovės samprata“¹. Tai pirmoji „Filosofijos skaitinių“ etikos ciklo knygelė. Autorius šį darbą parašė remdamasis savo ankstesniais etiniais tyrinėjimais. Jie ir yra svarbiausia autoriaus mokslinių interesų sritis. „Dorovės samprata“ — tai šių tyrinėjimų apibendrinimas. Jos turinį sudaro dorovės sampratos raidos apžvalga nuo seniausių iki šių laikų.

Apžvalgoje nesitenkinama nuomonių konstatavimu — drąsiai keliami svarstylini dalykai, pabrėžiamas jų sudėtingumas, išdėstoma ir paties autoriaus nuomonė tais ar kitais aptariamais klausimais. Taip aktyvinama ir skaitytojo nuomonė, skatinama tolesnė aptariamų klausimų analizė.

Knygelė yra penkių skyrių. Pirmame skyriuje nušviečiamas dorovės atsiradimas pirmųjų žmonių gyvenimo sąlygomis. Č. Kalenda remia tuos filosofus, kurie skiria pirmųjų žmonių papročius ir dorovę. Pastarąją laiko labiau išsivysčiusiu žmonių elgesio reguliavimo būdu. Tai lemia didesnis žmonių sąmoningumas, savarankiškumas, sugebėjimas patiems spręsti ir atsakyti už savo poelgius. Tuo tarpu pirmųjų dorovės turinį nulėmė visuomeninio pobūdžio vertybės — giminės narių solidarumas, kolektyvizmas.

Toks papročių ir dorovės skvrimas vis dėlto kiek sunkina tų reiškinų apibūdinimą. Lotyniškos kilmės žodis „moralė“ (frus *nравственность*, vokiečiu *Sittlichkeit*), taip pat kai kurių kitų kalbų žodžiai yra

kilę iš žodžio „paproty“: dorovė iuk išreiškiama tam tikrais žmonių bendravimo įpročiais ir papročiais.

Be abejo, knygelės autoriaus pateikiamas dorovės supratimas yra problemiškas. Tollesnis dėstymas rodo autorių esant nuoseklią, gana išvalgų pasirinkto dalyko tyrinėtoją.

Antroje dalyje aptariama dorovės samprata klasinėse visuomenėse. Pažymima, kad materialios klasinės visuomenės narių gyvenimo sąlygos lėmė ir jų tarpusavio santykių pobūdį. Tų santykių pamatu radosi nauja, klasinio pobūdžio dorovė.

Šios dorovės normos, gindamos bendrus žmonių reikalus, pasirodė sunkiai suderinamos su privačiais atskiro žmogaus siekiais. Žmonių santykius imta aiškinti ir tvarkyti naujaip. Dorovė, kuria siekta įtvirtinti socialinę nelygybę, imta grįsti religija. Ta proga autorius glaustai apibūdina ir senovės graikų mąstytojų — Sokrato, Platono, Aristotelio, hedonistų, kinikų, stoikų pažiūras į dorovę, paseka tų pažiūrų poveikį krikščioniškajai dorovei, aptaria teologiską dorovės aiškinimą viduramžiais, metafizinio materializmo atstovų T. Hobso, D. Loko, K. Helvecijaus, P. Holbacho ir kitų krypčių filosofų etines pažiūras, plačiau aptaria I. Kanto, G. Hegelio, L. Fejebacho indėlį į šią problemą. Toks etinės minties istorinis fonas padeda Č. Kalendai giliau atskleisti dorovės marksistinės sampratos reikšmingumą. Šia proga autorius pažymi, kad K. Marksas atskleidė dorovės aiškinimų ribotumus remdamasis socialiniais, ekonominiais reiškiniais, sąlygojančiais klasinės visuomenės narių tarpusavio susvetimėjimą. K. Marksas dorovę aiškino materialistiniais pagrindais, t. y. vadovaudamasis materialistiniais visuomenės raidos dėsniniais.

Marksistiniu požiūriu — dorovė visuomeninis, istorinio pobūdžio reiškinys. Kintant visuomenėms, kinta ir dorovė. Bet joje išlieka tos normos, kurios būtinos kiekvienos istorinės žmonių bendrijos gyvenimui. Kita vertus, klasinėje visuomenėje dorovė išlieka klasiškai tarnaudama klasiniams interesams.

Dorovės pažangos klausimas siejamas su visuomenės pažanga. Todėl, aptardamas dorovės vaidmenį, autorius pabrėžia, kad dorovė padeda kurti ir įtvirtinti visuomeninius santykius, o atskiro žmogaus gyvenime ji dažnai tampa didžiausia vertybe

¹ Kalenda Č. Dorovės samprata. — V., 1981, 110 p.